

Takács Miklós

Ugyanarról a kötetről – több nézőpontból

Településtörténeti kutatások, Solt – Tételhegy,
Kiskunfélegyháza, Amler-bánya

Az *Archaeologia Cumanica* harmadik kötetének a bemutatásához egy sajátos, több szempontú megközelítést kellett választanom. A különböző nézőpontokat végső soron maga a kötet tárgya, a településrégészet indokolhatja. Ez ugyanis egy olyan komplex kutatási terület, amelynek művelése során figyelembe lehet, kell, sőt: érdemes számba venni számos rokon tudományág eredményeit. (Természetesen csak a józan ész szabta kereteken belül: azaz csak akkor kezdhetünk el kitekinteni a szomszéd tudományterületek felé, amikor már saját adatbázisunkat megfelelő szinten feldolgoztuk és kielemeztük, és oly módon, hogy mind a saját, mind pedig a segítségül hívott tudományterület korlátait folyamatosan szem előtt tartjuk.) Több különböző nézőpont alkalmazását kívánja meg továbbá a bemutatandó kötet kettős tematikája is. Végezetül e kettős nézőpontot személyi okokból is alkalmaznom kell. Mondhatni, szinte kényszerűségből, pontosabban a kötet létre jöttében betöltött kettős szerepem miatt. A jelen kötet – amint erre már előző mondatomban utaltam – két tematikus egységből áll, és e két rész közül csak a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai ásatást bemutató feldolgozásról tudok kezdleges kívülállóként szólni. (Bár e résznek is a szakmai lektora voltam.) A semleges szemlélődő alapállásából annak következtében kell a kötet másik, solti részében teljesen kilépnem, mert itt magam tekintem át tételhegyi, többéves feltárások során kibontott településrészletek Árpád-kori részét.

Az egyes konkrét eredmények rövid bemutatása előtt azonban szólni kell magáról a régióról, és a könyvsorozatról. Tehát nemcsak az *Archaeologia Cumanica*-ról kell szólnom, amelynek harmadik tagját mutatom be, hanem a Duna–Tisza középső harmadának a régészetéből is ki kell emelnem egy mozzanatot. A Kiskunság jelentőségét annak okán is méltatnom kell, mert a településrégészeti kutatás e régióban immár nyolc és fél évtizedes hagyománnyal rendelkezik. Ne felejtjük el: Szabó Kálmán 1929-ben ismertette első ízben a kecskeméti árvaház építése során összegyűjtött, Árpád-kori telepjelenségeket vagy telepjelenségeket, leleteikkel együtt. A kecskeméti múzeum könyvkiadási programja annak a tanúbizonysága, hogy a múzeum vezetősége igenis tisztában van e hagyománynak nemcsak a súlyával, hanem a cselekvésre sarkalló voltával is. Az *Archaeologia Cumanica* a kecskeméti múzeum egy olyan könyvsorozata, amely a jelen kötettel immár háromtagúra bővült. A sorozat harmadik kötetét – ismét utalva e ponton Szabó Kálmán munkásságára, ezen belül pedig a településrégészeti kutatásait összefoglaló igénytel tárgyaló, 1938-as monográfiájára – azt jelzi: a múzeum igenis fontosnak tartja azt, hogy a kiskunsági – észak-bácskai táj régészeti örökségét tárgyaló dolgozatok ne „csupán” a múzeum periodikájában, a *Cumániában* jelenjenek meg. Dicséretes vállalkás, különösen annak fényében, hogy az új sorozat, az *Archaeologia Cumanica* nem vezetett a múzeum nagyobb hagyományú és rendszeresebb megjelenésű, és szintén a kunokra utaló, *Cumania* nevet viselő évkönyvének az elsorvadásához. Sőt, a két periodika párhuzamos fenntartásának az igénye – különösen a jelenlegi, meglehetősen „forráshiányos” (értsd: pénztelen) időkben – azt is jelzi: a múzeum vezetése pontosan felismerte: Bács-Kiskun megye régészeti öröksége igenis rendelkezik számos olyan kutatási területtel, amely országos jelentőségű. Azaz nemcsak alkalmas, hanem méltó is arra, hogy egy, a regionális kereteket címében is hangsúlyozó, mégis a Kárpát-medence egészére is kitekinteni igyekvő periodika tárgyává váljon. Dicséretes vállalkozás, amelyet – őszintén remélem – a fentebb említett forráshiány sem tud majd elsorvasztani.

A *Településtörténeti kutatások* címet viselő könyv két része eltérő módszertannal íródott. A Kiskunfélegyháza, Amler-bányai mentőásatás feldolgozói egyetlen, kismonográfiába is illő nagyságú írásműbe tömörítik a feltárómunka tapasztalatait, a solt-tételhegyi feltárásokról viszont nem kevesebb, mint tizenhét különböző kérdésfelvetésű, és a feleletet a geológia, archaeobotanika, archaeozológia, paleoklimatológia, földrajztudomány, történettudomány, és – végül, de egyáltalán nem utolsósorban – a régészet módszertanával kereső cikk olvasható. Előbb a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai mentőásatást tárgyaló, összefoglaló igényű tanulmányról szólnék, az eredmények könnyebb áttekinthetősége okán. A Gallina Zsolt, Gulyás Gyöngyi és Molnár István által írott, kismonográfiának is beillő terjedelmű tanulmányt számos megközelítésben lehet elemezni. Jelen áttekintésemben két megközelítés végiggondolását javasolnám. Két olyan megközelítést, amely túlmutat az adott lelőhelyen feltárt, Árpád-kori telep szerkezeti sajátságainak, telepjelenségeinek, illetve egyes tárgyainak párhuzamként történő felhasználásán. Utalok e két megközelítés jogosságára annak érdekében is, mert a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai, Árpád-kori telepészlet feldolgozása gazdag tárházát vonultatja fel a telepszervezeti sajátságoknak, telepjelenségeknek és tárgytipusoknak, így joggal sejthető, hogy az adott publikáció éppen „párhuzamtárként” tesz majd szert egy sajátos szakmai népszerűsége. Egy olyan ismertségre, amely az egyéb aspektusokat talán el is nyomhatja. Pedig e munkának igenis vannak általánosabb tanulságai is. A két általánosabb jellegű megközelítési lehetőség közül az örökségvédelmi szempont kiemelése kell, hogy álljon az első helyen. A Gallina Zsolt által vezetett szerzőhármás tanulmánya csak viszonylag röviden említi, mégis érdemes hangsúlyosan utalni rá: a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai mentőásatás csak akkor indulhatott meg, amikor már a lelőhely jelentős részét az M5 autópálya építéséhez kapcsolódó földmunkák elpusztították. E gátló körülmény miatt a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai lelőhelyen, a 12–13. században álló településről alkotott képünknek is torzó jellegűnek kell maradnia. (Itt kell megjegyezni, hogy az Árpád-kori települési lelőhelyek torzó jellegére elsőként egy szlovák szlovák településrégész, Gabriel Fusek utalt az *Ipolybéllyi település torzója* címet viselő munkájában.) Az Amler-bányai tanulmány kvalitása éppen abban rejlik, hogy a forrásanyag szükségképpen torzójellege mellett is egész képet tud nyújtani. Frappáns válasz ez mindazoknak, akik a mentőásatásokat, és különösképpen a középkori települési helyeken folytatott régészeti mentőmunka jelentőségét lekicsinyelni igyekeznek. A mentőásatások igenis a magyar régészet egyik legjelentősebb tartalékát jelentik az összegyűjtött információk mennyisége és minősége miatt, „csupán” fel kell dolgozni őket. A kásahegynek tűnő adatmennyiség átragása során csak egy gondolat adhat reményt. Az, hogy e sziszifuszi munka a kész végeredményben igencsak el szokta nyerni jutalmát. Hiszen, a jelen konkrét esetben: a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai telepnek mind a szerkezete, mind az egyes épületei, mind pedig a leletei olyan betekintést adnak a Kiskunság 13–14 századi anyagi kultúrájába, amely nemcsak új elemeket tartalmaz, hanem a további kérdések egész sorozatának a megfogalmazására készítet. E ponton pedig el kell jutnunk a fentebb már utalt, második általános kérdésfeltevéshez is. Ahhoz a történeti-településtörténeti problémához, mit is jelenthetett a kunok megtelepedése a Duna–Tisza közének központi részén a 13. század középső harmadában – második felében. Egyetlen dolgozattól természetesen nem várható e nehéz probléma megoldása, a cél inkább a pontos és jól használható adalékok felvonultatása. Egy olyan leendő összképhez, amelyhez – joggal sejthetően – a kecskeméti múzeumban, vagy a régió egyéb tudományos műhelyben készülő dolgozatok is jelentős hozzájárulást nyújthatnak. Így is azonban: a Kecskemét, Amler-bányai mentőásatás abból a szempontból is további elemzések kiindulópontja lehet, hogy mi történt az Árpád-kor végén a kiskunsági régió olyan falusias településeivel, amelyek – a jelenleg még fennálló kronológiai bizonytalankodók ellenére is joggal sejthetően – túléltek a kunok megtelepedését.

A *Településtörténeti kutatások* címet viselő kötet második, terjedelmesebb részét a solti Tételhegyen 2006 óta folytatott kutatások egyes eredményeit ismertető tanulmányok teszik ki. Szám szerint nem kevesebb mint tizenhét, többségében régészeti elemzés. Az előző mondat azt sugallhatja, hogy az alábbiakban csak és kizárólag egy-egy régészeti eredményre vagy leletre igyekszem majd ráirányítani hallgatóságom figyelmét. Tévesen, hiszen ennek azonban éppen az ellenkezője az igaz. Nagy hangsúllyal szeretném szerepeltetni az egyes természettudományos vizsgálatok eredményeit is, annak szemléltetésére, hogy az így szerzett adatok milyen értékes adalékokat hozhatnak elő, a Múlt (igen a nagy kezdőbetűs Múlt) minél alaposabb megismeréséhez. Áttekintésemet az ilyen eredmények ismertetésével kezdem. A tanulmányosor élére a Nagy Balázs és Horváth Erzsébet által vezetett geológus kutatócsoport áttekintése kell

kerüljön, a Tételhegy kialakulásáról. E geológiai tanulmány, azonfelül, hogy igen érdekes adalékokkal bővíti a Nagyszőlősi nyugati, Duna melléki sávjáról szóló ismeretanyagot, számunkra, a Tételhegyen dolgozó régészek számára is elsődleges fontossággal bír. A Tételhegy esetében ugyanis a sajátos geológiai keletkezéstörténet azzal jár, hogy a bolygatlan altalaj elkülönítése is gyakran ütközik nehézségekbe. Ilyen esetekben pedig igen hasznos lehet, mondhatni útvetőként, egy megbízható geológiai elemzés. A terepmunka helyett a leletanyag elemzéséhez és értelmezéséhez tartoznak a régészeti telepfeltárásokhoz a lehető legszorosabban kapcsolódó társtudományok: a feltárások során kibontott állatcsontok, illetve növényi maradványok vizsgálata. A kötet egy-egy rövid, de mégis igencsak adatgazdag tanulmányt tartalmaz a tételhegyi feltárások leletanyaga alapján elvégzett archaeobotanikai, paleoklimatológiai, illetve archaeozoológiai kutatásokról. Írók Gyulay Ferenc, Persaits Gergely Sümegi Pál, Töröcsik Tünde, illetve Biller Anna Zsófia olyan adatokat közölnek és értelmeznek, amelyek igencsak segítenek, hogy jobban átlássuk a tételhegyi, Árpád-kori település egykori mindennapi életét. Kijelentésem alátámasztásául álljon itt egyelten, a kötetben olvasható adat. Gyulay Ferenc rögzíti tanulmányában (kötetünk 176. oldalán) azt, hogy a Tételhegyen megtalálható volt valamennyi gabonaféle, de a fejlett, nagymagvú lencse is, továbbá több gyümölcsfajta, így a dió vagy a szőlő is. Tanulmánya egy másik helyén (177. old.), pedig arról szól, hogy a cserépedények belsejében levő, szenült ételmaradványok buborékos szerkezetű, tehát kelesztett kenyérbéltöredékekre utalnak. Gyulay Ferenc az adott ételmaradványt finomlisztből készült sütemény vagy esetleg valamilyen lekvár nyomaként értelmezi, következtetését óvatos módon papírra vetve. Igen nagy érdeklődéssel várom Gyulay Ferencnek az adott ételféleség tételhegyi meglétét további adatokkal alátámasztó vizsgálatait. Azt is őszintén bevallva, hogy a tételhegyi telepfeltárás mindennapjai során álomban sem merem volna remélni azt, hogy az egyes cseréptöredékek felületére ragadt szenült rétegekből ilyen következtetések lesznek kiolvashatók.

Továbbá: szólni kell a lelőhely kutatását, pontosabban a kutatás menetének a tervezését segítő elemzésekről is. Az ilyen elemzések sorába tartozik egyfelől a tiszteleltre méltó elődök terepmunkáinak a megismerése. Így azon kérdés megválaszolása, hol is lehetett az 1905-ben napvilágra került, solti, honfoglalás kori korongot is tartalmazó sír lelőhelye. Ennek kiderítésére Szentpéteri József folytatott elmélyült kutatást, régi térképek és századfordulós feljegyzések átrostálásával. Adatfeltárása egy további, váratlan eredményt is hozott. Török Aurél egy 1886-os feltárásának az újrafelfedezését. Ezen adatnak Zsiga-Hornyik Adrienné járt utána, és állított össze egy tanulmányt, múzeumi adatbúvárlatának eredményeiről. A Tételhegy egészének a jobb megismerését pedig Török Enikő áttekintése segíti, amely alapján megismerkedhetünk azzal, milyen módon vették fel e sajátos geológiai képződményt a régi, azaz 18–19. századi térképekre. A további bőlést, azaz a további munkálatok tervezését azonban nem csupán, pontosabban: nem elsősorban a Tételhegy korábbi kutatásainak és felméréseinek az áttekintése segíti, hanem az úgynevezett non invazív lelőhely-felderítés: a Tételhegy műszeres felmérései, illetve légi régészeti kutatásai. Ezek eredményeiből kapunk a kötetben egy-egy rövid válogatást Pusztai Sándor, illetve Szabó Máté tollából. A solt-tételhegyi projektben részt nem vevők számára e képeknek talán az a legnagyobb haszna, hogy pontosan megmutatják: a mintegy 100 ha kiterjedésű hegynek mennyire csekély részét sikerült még csak feltárni. Szintén részint a lelőhelyek kiterjedésének a célzatával folytatott kiterjedt fémkeresős vizsgálatokat Bacskai István. Az összegyűjtött fémleletek azonban nemcsak az egyes települési helyek vagy útvonalak használatát tanúsították, hanem a Tételhegy középkori lakóinak kiterjedt kapcsolatrendszerét, értsd részvételüket a távolsági kereskedelemben. E tényt a pénz-, illetve posztbárcaleletekkel lehet a legszebben alátámasztani, és V. Székely György numizmatikai tudása kellett ahhoz, hogy e leletcsoportból valódi, tehát történeti következtetések levonására is alkalmas forrás váljék.

A rokon tudományok eredményei, illetve a non invazív lelőhely-felmérési módszerek rövid áttekintése után lássuk, milyen tanulmányok tárgyalják a 2007 óta folytatott feltárások eredményeit. A 2007 és 2014 közötti ásatások eredményei kronológiai szempontból két részre oszthatók: Tételhegy különböző részein nyitott kutatóárkokban és -szelvényekben ugyanis bronzkori és középkori települések maradványai kerültek elő. A bronzkori települések, illetve a templomdombot körbeölelő, ovális alakú sáncárok elemzésében elért eredményeket Somogyvári Ágnes mutatja be, elmélyülten, de a korszakkal nem foglalkozók számára is érthető módon. A tételhegyi leletek fontos adalékokat szolgáltatottak a Duna–Tisza köze bronzkori településtörténetének a megismeréséhez, különösen a középső bronzkor második fele és a kései bronzkor vonatkozásában.

Az egyes középkori feltérési eredmények ismertetése előtt még egyszer vissza kell térnem az örökségvédelmi szempontokra. A tételhegyi programba be nem avatottak azt hihetik, hogy e lelőhely esetében nem játszhatott szerepet más szempont az ásatási helyszínnek megválasztásában, csupán a tudományos mérlegelés. Sajnos azonban e feltételezés ez esetben sem volt igaz. Már a Tételhegy első, 2006-os bejárásán szembesülnünk kellett azzal a ténnyel, hogy a hegy északi sarkán egy olyan régi temető terül el, amelyet az intenzív szántás igencsak bolygat. Így a felszínen tucatjával heverték emberi koponyák, medencék, bordák vagy végtagscsontok szántás által megbolygatott és darabjaira tört részletei. Mivel pedig e csontdarabok között számos kő-, tetőcserep-, illetve habarcs-töredéket is leltünk, kevés kétségünk lehetett afelől, hogy egy, a szántás által nagymértékben bolygatott, sőt rombolt templom és temetője maradványával állunk szemben. Az intenzív bolygatás miatt kellett elsődleges szempontként a templom maradványainak a feltérását az egyik első helyre tennünk a tételhegyi feltérások menetének a kialakítása során. E célt 2012-re nagyjából sikerült elérnünk, hiszen a templom alapfalait, pontosabban az alapfalak kései periódusait már sikerült oly mértékben megvizsgálnunk, hogy azok további bolygatása már nem okozhat lényeges információvesztést. Miközben az is kiderült, a templom-dombot a 16. század közepe, azaz a templom lerombolása után is temetkező helyként használták, legalább a 17–18. század fordulójáig. Sőt, a szántásnak is többnyire e legkésőbbi sírok estek-esnek áldozatul. (Kis magyar abszurd: a lelőhely bolygatását végző traktorosok jórészt olyan, három-, négy- vagy ötszáz éve elhunyt, és saját korukban az örök nyugalom reményében eltemetett soltiak földi maradványait szántják szét évről évre, akiknek egy-egy tagja – joggal sejthetően – akár egyik távoli ősök is lehetett...)

Amint fentebb már utaltam rá: a Tételhegy északi szélén folytatott feltérásaink egyik súlyponti kérdése a templom maradványainak a megismerése volt. Rosta Szabolcs és Búzás Gergely tudós tanulmányban ismerteti azt, meddig jutottunk e munkában, különös tekintettel a gótikus építési fázisra. Búzás Gergely ihletett rekonstrukciós rajzai pedig a templom „újra-álmódását” segítik, hiven jelezve azt is, hogy a töredékek igenis összeállhatnak egészszé, ha máshol nem, hát az építészettörténet iránt érdeklődő régész rajzasztalán (azaz manapság már inkább: számítógépének a képernyőjén). A kutatás második prioritása az első kutatóárokok feltérása során fogalmazódott meg. Kiderült, hogy a templomdombon, de magától a templomtól délebbre egy 11. századi – 12. század eleji, soros, köznépi temető is húzódik. Ennek a feltérására is nagy erőket fordítottunk, amint ezt Petkes Zsolt tanulmánya is bizonyítja. A kibontott, kétszáznál is több sír nemcsak, sőt talán nem is elsősorban a mellékleteik révén válhat fontossá. A hajkarikákon, gyöngyökön, pénzeken túl egyes ritkább temetési módok, így pl. a padmalysó sírforma felbukkanása is segítheti a Duna–Tisza köze nyugati szélén élt, államalapítás-kori népesség halottas szokásainak a pontosabb megismerését. Miközben az elhunytak csontjai, Fóthi Erzsébet és Bernert Zsolt pontos elemzései révén, arra is alkalmassá váltak, hogy magának a tételhegyi népességnek a fizikai küllemét, illetve bizonyos betegségeit rekonstruálni lehessen.

Ismertetésem végeére hagytam saját kutatási területemet, illetve cikkemet: a Tételhegy különböző részein kibontott, középkori települési objektumokat, és az ezek előzetes feldolgozásáról szóló rövid ismertetést. Azonnal előre kell bocsátanom, tanulmányom ténylegesen előzetes közlés, így a feltárt középkori teleprészletnek nem törekedtem teljes földolgozására. A műben az alapadatok szerepelnek, illetve a települési objektumok néhány olyan sajátos részlete, amelyeket igyekeztem a szakmai közvéleménnyel minél előbb megosztani. Miközben, az egyes jelenségek leírása során, folyamatosan a szemem előtt lebegett egy kérdés. Az nevezetesen, milyen jellegű településre utalhatnak a feltárt jelenségek, illetve a betöltésükben kibontott leletek. Az egyes települési jelenségek részleteinek az átlagosnál gondosabb megformázása, továbbá egyes, a Duna–Tisza köze középső harmadában igencsak ritka lelet típusok, mint pl. a grafitos anyagú importfazék részlete, csak megerősítette azt, amit már a fémkeresővel gyűjtött leletek (ékszerek, pénzek) esetében is tapasztalhattunk: a Tételhegyen az Árpád-korban álló településnek gazdagabb is volt, és kiterjedtebb kapcsolatokkal is rendelkezett, mint a régió egy-egy „átlagos” falusias települése. E tény talán együtt lehet értékelni – egyelőre még természetesen csak munkahipotézis szintjén – azokkal a szórványos írott adatokkal, amelyek arról szólnak, hogy az Árpád-korban Fejér megye a Duna–Tisza közére is átnyúlt, és e sajátos közigazgatási egység, a solti szék központja Solt határában keresendő. A végleges választ ezen összetett igazgatástörténeti kérdésre természetesen nemcsak, sőt talán nem is elsősorban, a régészeti feltérások eredményeitől, hanem a térség középkori írott forrásainak ismételt átrostálásától

várható. Büszkeséggel jelenthetem, hogy e munka első eredményeit is a jelen kötetben közli Zsoldos Attila akadémikus.

Könyvbemutatóm végén egy olyan, általánosságban is igaz tényre emlékeztetnék, amely jól ráillik a jelen kötetre is. A történeti-régészeti kutatásban az olyan tanulmányok szoktak a leginkább hasznosnak bizonyulni, amelyek nemcsak bizonyos kérdésekre adnak választ, hanem újabb kérdések megfogalmazásához is támpontokat nyújtanak. Szilárd meggyőződésem, hogy e kategóriába tartozik mind a Kiskunfélegyháza, Amler-bányai feltárások eredményeit kismonográfiába illő módon bemutató tanulmány, mind pedig a solt-tételhegyi feltárások első eredményeit ismertető tanulmányok zöme is. (Saját munkámat ez esetben is egy olyan kivételként kezelve, amelyről még annyit sem illetett volna nyilatkoznom, amennyit fentebb megtettem.) Ennek tudatában bocsátom útjára az ismertetett kötetet, abban is reménykedve, hogy sokan fogják azt haszonnal forgatni.

(Archaeologia Cumanica 3. Szerk.: Somogyvári Ágnes, Szentpéteri József, V. Székely György, Kecskemét, 2014)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.